

**STALININIS
REŽIMAS
LIETUVOJE
1944–
1953 m.**

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

**STALININIS
REŽIMAS
LIETUVOJE
1944–
1953 m.**

Sudarė
REGINA LAUKAITYTĖ

LII
LEIDYKLA

VILNIUS, 2014

UDK 94(474.5)„1944/1953“
St33

Knygos leidybą finansavo
Lietuvos mokslo taryba
Nacionalinė lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programa
Projekto finansavimo sutartis Nr. LIT-8-34

Recenzentai:

Saulius Grybkauskas

Valdemaras Klumbys

ISBN 978-9955-847-79-3

© Lietuvos istorijos institutas, 2014

© Straipsnių autoriai, 2014

© Regina Laukaitytė, sudarymas 2014

LIETUVOS LENKŲ PADĖTIES IŠSKIRTINUMO KLAUSIMU: SOVIETINĖ ETNINĖ POLITIKA LIETUVOJE (1944–1953 M.)

ĮVADAS

Įvairių šalių tyrėjai, analizuodami sovietinę nacionalinę politiką, skyrė dėmesio jos formavimui, įgyvendinimo mechanizmams, politikos raiškos būdams centre ir periferijoje, atskirų etninių bendruomenių raidai sovietinės valdžios metais ir kt. Lenkų bendruomenių problematika Sovietų Sąjungoje taip pat buvo tyrinėjama. Vien sovietinės valdžios vykdytai lenkų represavimo politikai skirta daugybė darbų¹. Tačiau atskirai minėtini bendresnio pobūdžio darbai, susiję su įvairių SSRS teritorinių vienetų lenkų bendruomenėmis sovietmečiu². Pastebėtina, kad tarp jų vyravo vakarinių SSRS respublikų gyventojų lenkų problematika. Tačiau istoriografijoje nebuvo lyginama įvairių sovietinių respublikų lenkų bendruomenių padėtis 1944–1953 m. ir nebuvo atsakoma į klausimą, kurios respublikos lenkų padėtis buvo geriausia.

1 Paminėsime tik keletą darbų: M. Iwanow, *Polacy – pierwszy naród ukarany: Polacy w Związku Radzieckim 1921–1939*, Warszawa, Wrocław, 1991; M. Iwanow, *Polacy – pierwszy naród ukarany: stalinizm wobec polskiej ludności kresowej (1921–1938)*, Warszawa, 1991; D. Rogut, *Polacy z Wileńszczyzny w obozach sowieckich „saratowskiego szlaku” (1945–1949)*, Toruń, 2003; S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*, Toruń, 2003; A. Głowacki, *Sowieci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939–1941*, Łódź, 1998.

2 V. Dönnighaus, *Minderheiten in Bedrängnis. Sowjetische Politik gegenüber Deutschen, Polen und anderen Diaspora-Nationalitäten 1917–1938*, München, 2009; H. Krasowska, *Mniejszość polska na południowo-wschodniej Ukrainie*, Warszawa, 2012; Z. Winnicki, *Szkice kojdanowskie: Kojdanowsko-Polski Region narodowościowy w BSSR*, Wrocław, 2005; Z. Winnicki, *Szkice i obrazki zaniemeńskie*, Wrocław, 1999; A. Srebrakowski, *Polacy w Litewskiej SSR 1944–1989*, Toruń, 2001; J. Kupczak, *Polacy na Ukrainie w latach 1921–1939*, Wrocław, 1994.

Straipsnyje siekiama aptarti 1944–1953 m. vykdytą sovietinę nacionalinę politiką Lietuvos lenkų atžvilgiu, palyginti jų padėtį su kaimyninėse respublikose (Baltarusijoje, Ukrainoje) gyvenančių lenkų padėtimi ir pagrįsti lenkų bendruomenės padėties Lietuvoje nagrinėjamu laikotarpiu išskirtinumą ir stabilumą palyginti su padėtimi kitose minėtose sovietinėse respublikose. Dėmesį sutelksime į vakarines Baltarusijos ir Ukrainos bei rytinę ir pietrytinę Lietuvos teritorijas, kurios tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų buvo Lenkijos sudėtyje.

Sovietinės reokupacijos pradžioje lenkai, kaip ir kitos etninės grupės, patyrė nemažų pokyčių. 1944–1946 m. represinėmis priemonėmis buvo stengiamasi marginalizuoti lenkų padėtį Lietuvoje, Ukrainoje ir Baltarusijoje. Vis dėlto minėtų sovietinių respublikų lenkų bendruomenių padėtis stalinizmo metais buvo skirtinga. Kas gi lėmė šiuos skirtumus? Ar svarbesni buvo vidiniai veiksniai – diferencijuota sovietinė nacionalinė politika, skirtinga lenkų bendruomenių laikysena, ar įtakos turėjo išorės veiksnys – Lenkijos pozicija. Aptarsime šių veiksnių poveikį lenkų padėties pokyčiams.

LIETUVOS LENKAI VAKARŲ UKRAINOS IR VAKARŲ BALTARUSIJOS LENKŲ FONE

Lietuvos lenkų bendruomenė skirstytina į dvi dalis: 1) Rytų ir Pietryčių Lietuvoje gyvenę lenkai. 1920–1939 m. po Lucjano Želigowskio karinės intervencijos ir po to įvykdytos Vilniaus ir jo krašto inkorporacijos į Lenkijos sudėtį šio krašto gyventojų lenkų padėtis buvo stabili. Tačiau Antrojo pasaulinio karo ir pirmaisiais sovietinės reokupacijos metais jų situacija sparčiai radikalėjo; 2) Lietuvos Respublikoje gyvenę lenkai, kuriuos siekta asimiliuoti (lituanizuoti). Jie daugiausia telkėsi Kauno, Ukmergės, Kėdainių, Alytaus, Panevėžio, Šiaulių apskrityse. Po sovietinės reokupacijos 1944 m. organizuotos veiklos galimybės jiems apribotos, tik politinės liberalizacijos metais sudarytos sąlygos kultūrinei veiklai.

Lietuvos lenkų bendruomenė buvo viena didžiausių etninių bendruomenių, nors neprilygo Vakarų Ukrainos ar Vakarų Baltarusijos lenkų ben-

ir Pietryčių Lietuvoje. Vilniuje bei Vilniaus, Trakų, Švenčionių ir Zarasų apskrityse Antrojo pasaulinio karo pabaigoje gyveno 260–270 tūkst. lenkų⁴. Taigi Lietuvoje lenkai kompaktiškai gyveno nedidelėje teritorijoje. Kitaip negu Lietuvoje, Vakarų Baltarusijoje ir Vakarų Ukrainoje lenkų bendruomenės telkėsi didelėje geografinėje erdvėje⁵. Baltarusijoje lenkai gyveno Gardino ir Molodečno srityse⁶ (žr. žemėlapij). Antrojo pasaulinio karo pabaigoje Vakarų Ukrainoje lenkai gyveno Voluinės, Lvovo, Tarnopolio, Ivano Frankivsko srityse. Tačiau po masinės migracijos į Lenkiją šioje respublikos dalyje jie prarado vyraujančią padėtį. Daugiau lenkų gyveno nebe vakarinėje, bet centrinėje šalies dalyje (Žitomiro, Chmelnyckio, Vynycios srityse).

SOVIETINĖS NACIONALINĖS POLITIKOS BRUOŽAI

Sovietinė nacionalinė politika viešai deklaravo tautų lygybės ir internacionalinio bendrumo principus. Buvo teigiama, kad įvairios etninės grupės gali laisvai ir nevaržomos plėtoti etninę tapatybę, nepamiršdamos jos pripildyti socialistinio turinio. Tačiau iš tikro buvo siekiama etnines bendruomenes asimiliuoti, buvo kuriama nauja tapatybė – sovietinė liaudis. Ji turėjo pakeisti buvusią etninę tapatybę ir padaryti ją ne tokią reikšmingą.

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje ir pirmaisiais pokario metais sovietinės valdžios strategija Lietuvos, Baltarusijos ar Ukrainos lenkų atžvilgiu nesisyrė – buvo vykdomas, taip pat ir represiniais metodais, forsutas lenkų perkėlimas į Lenkiją siekiant vakarinių SSRS respublikų didesnio homogenizavimo ir tarpetninių konfliktų galimybės eliminavimo. Tokie konfliktai buvo laikomi pavojingais SSRS vientisumui. Šis aspektas ypač aktualus Ukrainai, nes ukrainiečių ir lenkų tarpetninė įtampa Antrojo pasaulinio karo metais

4 V. Stravinskienė, Lietuvos lenkų teritorinis pasiskirstymas ir skaičiaus kaita (1944 m. antrasis pusmetis – 1947 metai), *Lituanistica*, 2005, Nr. 4, p. 17–19.

5 P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Białorusi*, Warszawa, 1994, s. 120.

6 A. Вялікі, *Біеларуś–Польшча u XX stahodździ. Niewiadomaja repatryjacyja. 1955–1959 g.g.*, Minsk, 2007, c. 284.

buvo labai padidėjusi⁷. Be abejo, tarpetninės lietuvių ir lenkų įtampos apraiškų nestigo ir Lietuvoje, ypač jos rytinėje ir pietrytinėje dalyje. Tačiau įtampa toli gražu neprilygo buvusiai Ukrainoje ir greitai buvo nuslopinta.

Maskvos sprendimu trijų sovietinių respublikų atstovų rankomis 1944 m. rudenį buvo sudaryti visiškai analogiški evakuaciniai susitarimai⁸. Jų esmė tokia: iš tarpukariu Lenkijos sudėtyje buvusių Ukrainos, Baltarusijos ir Lietuvos teritorijų į Lenkiją galėjo išvykti buvę Lenkijos piliečiai lenkai ir žydai, o iš Lenkijos į sovietines Ukrainą, Baltarusiją ir Lietuvą – ukrainiečiai, baltarusiai ir lietuviai. Kitaip negu Ukrainoje ar Baltarusijoje, Lietuvoje procesas buvo vienkryptis, lietuvių iš Lenkijos nebuvo sulaukta (atsikėlė tik 14 asmenų). Gyventojų perkėlimo akcijos rezultatai buvo tokie: 1944–1946 m. iš Vakarų Ukrainos, Vakarų Baltarusijos ir Lietuvos į Lenkiją išvyko 1,2 mln. lenkų: iš Ukrainos – apie 800 tūkst., Baltarusijos – apie 240 tūkst., Lietuvos – 180–190 tūkst.⁹ Pažymėtina, kad iš Ukrainos išvyko 90 proc. užsiregistravusiųjų, iš Baltarusijos ir Lietuvos – apie 50 proc. Tokį skirtingą rezultatą lėmė keletas veiksnių. Pirmiausia, respublikų sovietinė valdžia, atsižvelgdama į ūkinius interesus, stengėsi sumažinti demografinius nuostolius: miesto gyventojus lenkus skatino išvykti, kaimo – stengėsi sulaukyti. Ukrainos atveju išvykti paskatino ukrainiečių ginkluoto nacionalinio pogrindžio priešiška laikysena lenkų atžvilgiu¹⁰. Ginkluotos ukrainiečių akcijos prieš civilius gyventojus lenkus vertė pastaruosius kel-

7 Ю. Латыш, *Украина в годы послевоенного восстановления (1944–1953)*, Киев, 2011, с. 7.

8 Ukrainos SSR ir Baltarusijos SSR atstovai susitarimą su Lenkija pasirašė 1944 m. rugsėjo 9 d., Lietuvos SSR delegacija – 1944 m. rugsėjo 22 d.

9 *Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki 1939–1959. Atlas ziem Polski*, Warszawa, 2009, s. 238, Ю. Латыш, *Украина в годы...*, с. 14, А. Вялікі, *На разларажжы. Беларусы і палякі ў час перасялення (1944–1946 гг.)*, Мінск, 2005, с. 221, Stravinskienė, *Tarp gimtinės ir Tėvynės...*, p. 298.

10 R. Wnuk, *Recent Polish Historiography on Polish-Ukrainian Relations during World War II and its Aftermath*. Prieiga per internetą: <<http://ece.columbia.edu/files/ece/images/wnuk-1.pdf>> [žiūrėta 2014-03-20]; *Umsiedlung der Polen aus den ehemaligen polnischen Ostgebieten nach Polen in den Jahren 1944–1947*, Marburg, 2006, S. 45.

tis į Lenkiją. Lenkų ir baltarusių ar lenkų ir lietuvių santykiuose panašių tendencijų nebuvo. Nors reikia pasakyti, kad vokiečių okupacijos metais tarpetniniai lenkų ir baltarusių ar lenkų ir lietuvių santykiai antagonizavosi, tačiau lenkų ir ukrainiečių santykių priešiškumo nepasiekė. Įvairių šalių mokslininkų darbuose ukrainiečių ir lenkų pagrindžių civilių aukų skaičiai labai skirtingi. Nurodoma, kad gyventojų lenkų žuvo 60–80 tūkst., ukrainiečių – nuo keleto iki 20 tūkst.¹¹

Buvusių Lenkijos piliečių perkėlimo sparta buvo nevienoda – Baltarusijoje ir Lietuvoje tam tikrų socialinių grupių (kaimo gyventojų) išvykimą pavyko pristabdyti, Ukrainoje procesas vyko forsuočiai. Tuo pačiu metu minimose respublikose vyko intensyvi rusakalbių gyventojų ir sovietinės valdžios kadrų migracija į mūsų aptariamą teritorijas. Vakarų Ukrainoje, Vakarų Baltarusijoje bei Rytų ir Pietryčių Lietuvoje partinėse, administracinėse, ūkinėse struktūrose vyravo atsiųsti darbuotojai¹². Pavyzdžiui, Ukrainos komunistų partijos Centro komiteto pirmojo sekretoriaus Nikitos Chruščiovo duomenimis, į Vakarų Ukrainos sritis iki 1944 m. atvyko daugiau kaip 40 tūkst. žmonių, o 1945 m. – dar 35 tūkst.¹³ Pažymėtina, kad stichinius ir nekontroliuojamus migracinius procesus į Lietuvą ar Vakarų Baltarusiją paskatino 1946–1947 m. SSRS apėmęs badas¹⁴. Antai „Pravdos“ žurnalistas, lankęsis Baltarusijoje, rašė: „gegužės mėn. [1946 m. – V. S.] buvau Baranovičių srities Naugarduko ir Nesvyžiaus rajonuose, kur mačiau

11 *Przemiany narodowościowe na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej 1931–1948*, Toruń, 2004, s. 224–225; І. Ільюшин, Українська Повстанська Армія і Армія Крайова: Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.), Київ, 2009, с. 279; *Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА*, т. 1, Львів, 2011, с. 100.

12 *Przemiany narodowościowe na...*, s. 239; J. Szumski, *Sowietyzacja Zachodniej Białorusi 1944–1953. Propaganda i edukacja w służbie ideologii*, Kraków, 2010, s. 136; V. Stravinskienė, Lietuvių ir lenkų santykiai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje: 1944 m. antra pusė – 1953 m., *Lietuvos istorijos metraštis*, 2007–2, Vilnius, 2008, p. 91.

13 *Przemiany narodowościowe na...*, s. 239; Ю. Латыш, *Украина в годы...*, с. 81.

14 J. Szumski, *Sowietyzacja...*, s. 120; *Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*, Vilnius, 2013, p. 136–137.

žmones su terbomis, einančius iš Vitebsko, Gomelio sričių kolūkių į Vakarų Baltarusijos, Ukrainos ir Lietuvos pusę¹⁵. Migracinių procesų pasekmės labai greitai išryškėjo. Lietuvių autorių skaičiavimais, į LSSR 1944–1953 m. atvyko apie 130 tūkst. žmonių iš kitų SSRS teritorijų¹⁶. Panaši padėtis buvo kaimyninėje Baltarusijoje, tik šiuo atveju daugelis atvyko buvo ne vien iš kitų sovietinių respublikų, bet ir iš rytinių jos pakraščių. Pasak J. Szumskio, ne tik partinių ir administracinių struktūrų vadovų, bet ir nedidelių įstaigų darbuotojų, pradedant valytoja ir baigiant direktoriais, pareigas beveik be išlygų užėmė atvykėliai¹⁷. Įvykiai panašiai klostėsi ir Vakarų Ukrainoje, į kurią Antrojo pasaulinio karo pabaigoje buvo atsiųsta kelios dešimtys tūkstančių partijos narių¹⁸. Sovietinė valdžia atvykėlius laikė patikima atrama. Jie, ilgai gyvenę sovietinės indoktrinacijos sąlygomis, visiškai kitaip vertino sovietinę sistemą, kolūkių kūrimą, asmeninę nuosavybę ir kt.

Skirtinga lenkų situacija vakariniuose SSRS pakraščiuose pradėjo ryškėti 1947 m., kai Baltarusijos sovietinė valdžia ėmėsi asimiliacinės politikos, o Lietuvoje centrinės valdžios institucijų nurodymu buvo įgyvendinama lenkų tapatybės palaikymo politika. Pirmuoju atveju lenkų etniškumas buvo nepageidaujamas, todėl užsimota reformuoti lenkų etninei tapatybei palaikyti vieną svarbiausių elementų – švietimą gimtąja kalba. Tokios iniciatyvos sumanytojas Baltarusijos komunistų partijos Centro komitetas – 1947 m. kreipėsi į centrinę SSRS vadovybę, prašydamas leisti lenkiškas mokyklas paversti mokyklomis rusų ar baltarusių mokomąja kalba¹⁹, nors tuo metu Baltarusijoje veikė tik 22 lenkiškos

15 J. Szumski, *Sowietyzacja...*, s. 122.

16 *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius, 2005, p. 395.

17 J. Szumski, *Sowietyzacja...*, s. 126.

18 G. Simon, *Instrumente der Sowjetisierung in den annektierten westlichen Gebieten der Sowjetunion 1939–1950, Sowjetisches Modell und nationale Prägung: Kontinuität und Wandel in Ostmitteleuropa nach dem Zweiten Weltkrieg*, Marburg/Lahn, 1991, S. 17.

19 J. Szumski, *Sowietyzacja...*, s. 330.

mokyklos²⁰. Netrukus pritarimas iš Maskvos buvo gautas ir mokyklų reforma įvykdyta. Nuo 1948–1949 mokslo metų pradžios Baltarusijoje lenkiškų mokyklų nebeliko, dauguma jų tapo rusiškos. Čia nuo pokario metų vykdytos asimiliacinės politikos tikslas buvo paversti lenkus baltarusiais arba rusais. Gausiausiai lenkų apgyvendintoje Gardino srityje požiūris į lenkus buvo toks: „Ką galime padaryti su gyventojais lenkais, kurie čia liko ir nori mokytis vaikus gimtąja kalba? Tai daliai gyventojų, kurie pareiškė norą išvykti [į Lenkiją – V. S.], sudarėme galimybę, dalis jų liko. <...> Iš tikrųjų lenkų mokyklų plėtros perspektyvų nėra. Esamas mokyklas reikia stiprinti ir su gyventojais dirbti ta linkme, kad pamažu paverstume juos jei ne baltarusiais, tai rusais.“²¹ Apie lenkų etninės tapatybės palaikymą negalėjo būti nė kalbos. Tai liudijo ir Naujosios Vilnios mokytojų instituto, rengusio mokytojus rusų ir lenkų vidurinėms mokykloms, vadovo užklausa dėl lenkų mokytojų rengimo Baltarusijai ir Ukrainai reikalingumo. Atsakymas buvo neigiamas²².

Lietuvoje padėtis tuo metu kitokia. Lietuvos SSR sovietinės valdžios siekis buvo lenkus ne lituanizuoti, o sovietizuoti. Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus viename iš posėdžių pareiškė: „tarp lenkų ugdome bolševikinę, o ne lietuvišką dvasią“²³. Tačiau reikia pasakyti, kad Rytų ir Pietryčių Lietuvos lenkų padėtį palankiai veikė pozityviai jų atžvilgiu nusiteikę aukštus partinius ar administracinius postus užimantys asmenys, kaip antai Vilniaus apskrities partijos komiteto sekretorius Nikita Vasilenka, LKP CK Propagandos skyriaus vedėjas pavaduotojas Vladimiras Vidmontas ir kt. Jie ne kartą kėlė lenkams rūpimus klausimus Vilniuje ar Maskvoje, jų žingsniai turėjo teigiamą rezultatą.

20 S. Tokć, Zmiany struktury narodowościowej na pograniczu białorusko-polskim w BSR (1945–1959), *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, Беласток, 2004–21, s. 119.

21 Ten pat, s. 120.

22 J. Lisiewicz, Dziekan. *Magazyn Wileński*, 1997, Nr. 3–4, s. 6.

23 LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus kalba 1950 10 01 LKP CK biuro posėdyje, *Lietuvos ypatingasis archyvas. LKP dokumentų skyrius* (toliau – LYA. LKP DS), f. 1771, ap. 90, b. 114, l. 10.

Pavyzdžiui, 1951 m. V. Vidmonto iniciatyva LKP(b) CK dėl lenkiškos literatūros įsigijimo Lenkijoje kreipėsi į Maskvą²⁴. Šis prašymas buvo išgirstas ir lenkiška literatūra gauta.

Panašiai kaip Baltarusijoje, Lietuvos SSR sovietinė valdžia taip pat ėmėsi spręsti „lenkų mokyklų klausimą“. Čia lenkų mokyklos veikė rytinėje ir pietrytinėje dalyje, 1947 m. jų buvo apie 200²⁵. Per keletą metų lenkiškos mokyklos turėjo virsti rusiškomis arba lietuviškomis. Vertėtų pažymėti, kad 1946–1948 metais lenkiškos mokyklos Lietuvoje vos laikėsi. Kadangi dauguma kvalifikuotų lenkų mokytojų buvo išvykę į Lenkiją, juos pakeisti per trumpą laiką nerasta kuo. Todėl į mokyklas mokytojais buvo priimami bent šiek tiek lenkų kalbą mokantys asmenys be tinkamo išsilavinimo. Kai kur netgi tokių mokytojų stigo. Todėl 1948 m. pirmojoje Vilniaus apskrities partijos komiteto konferencijoje LKP(b) CK sekretorius Danijilas Šupikovas iškėlė lenkų mokyklų reformavimo klausimą. Jo žodžiais tariant, „lenkų piliečiams buvo sudaryta galimybė išvažiuoti į Lenkiją. Todėl neišvažiavusiems reikia rinktis rusų arba lietuvių kalbą, kuria mes turime galimybę mokyti“²⁶. Rezultatų ilgai laukti neteko. Lietuvos SSR Švietimo ministerijos nurodymu lenkiškos mokyklos pamažu turėjo tapti mokyklomis rusų arba lietuvių mokomąja kalba. Šios lenkų mokyklų reformos rezultatai buvo tokie: Trakų ir Švenčionių apskrityse daugiau mokyklų tapo lietuviškos, Vilniaus apskrityje – absoliuti dauguma – rusiškos. Tačiau atsižvelgus į vietines sąlygas (dėl pedagogų ir švietimo vadovybės etninės sudėties – daug rusų, tėvų pageidavimų), dalis buvusių lenkiškų mokyklų buvo reformuota dar kartą – iš lietuviškų jos tapo rusiškos. Taip 1950–1951 mokslo metų

24 LKP(b) CK propagandos ir agitacijos skyriaus viršininko pavaduotojo 1952 01 07 ataskaitinis raštelis LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui, ten pat, f. 16895, ap. 2, b. 344, l. 42.

25 V. Stravinskienė, Lenkų švietimas Rytų ir Pietryčių Lietuvoje: 1944 m. antra pusė – 1947 m., *Istorija*, 2011, Nr. 2, p. 20. Kituose darbuose nurodoma, kad 1947 m. rudenį lenkų dėstomąja kalba veikė 225 mokyklos. – I. Mikłaszewicz, *Geneza mitu o polonizacji Wileńszczyzny w okresie sowieckim*, *Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy*, Wilno, 2013, s. 16; A. Srebrakowski, *Polacy...*, s. 155.

26 1948 m. kovo 19–20 d. Vilniaus apskrities pirmosios partinės konferencijos protokolas, *LYA. LKP DS*, f. 425, ap. 4, b. 16, l. 87.

pradžioje Vilniaus apskrityje veikė 160 mokyklų, iš jų 139 buvo rusiškos, 31 – lietuviška²⁷.

Sovietinės nacionalinės politikos diferenciacija išryškėjo 1950 m., kai Maskvos nurodymu lenkų padėtis Lietuvoje stabilizuojama, atkuriami švietimo gimtąja kalba sistema, leidžiama plėtoti lenkų kultūrą, įsteigiamos lenkiškos mokslo institucijos ir kt. Lietuvos lenkų padėties išskirtinumas istoriografijoje aiškinamas skirtingai. Vieni autoriai teigia, kad remdamas lenkus sovietinis režimas siekė Lietuvoje palaikyti tarptentinę lenkų ir lietuvių įtampą, garantuojančią didesnę respublikos kontrolę²⁸. Kita nuomonė priešinga: sovietiniam režimui tarptentinė įtampa nebuvo reikalinga, lenkų padėtis stalinizmo laikotarpio pabaigoje (1950–1953 m.) liberalizuojama siekiant forsuoti sovietizacijos procesą²⁹.

Rytų ir Pietryčių Lietuvoje buvo susiformavusi specifinė sociokultūrinė situacija: gyventojų dauguma, t. y. lenkai, laikėsi konservacinės ir izoliacinės pozicijos, siekdami išlaikyti regiono lenkiškumą. Buvo juntamas atotrūkis tarp lenkų tautybės gyventojų ir sovietinės valdžios atstovų. Sovietinės sistemos „svetimumą“ lenkams liudijo ir mažas lenkų skaičius sovietinės valdžios institucijose ir komunistų partijoje. Pavyzdžiui, daugiausia lenkų gyvenamoje Vilniaus apskrityje net ir valsčių valdžios struktūrose vyravo atsiųsti darbuotojai, o apskrities partinėje organizacijoje 1947 m. iš 462 narių buvo tik 10 lenkų³⁰. Apskritai pasakytina, kad lenkų komunistų skaičius Lietuvoje tuo metu buvo mažas. 1947 m. jis nesiekė nė 90-ties³¹. Dėl

27 V. Stravinskienė, Rytų ir Pietryčių Lietuvos lenkų mokyklos: 1947–1959 metai, *Lietuvos istorijos metraštis, 2011–1*, Vilnius, 2012, p. 89–91.

28 A. Srebrakowski, *Polacy...*, s. 111; A. Streikus, Sovietų režimo pastangos pakeisti Lietuvos tautinį identitetą, *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr. 1, p. 22.

29 M. Pocius, Sovietų režimo nacionalinės politikos bruožai Lietuvoje 1944–1953 m., *Genocidas ir rezistencija*, 2010, Nr. 2, p. 70; V. Stravinskienė, Sovietinė etninė politika..., p. 108.

30 Ataskaita apie Vilniaus apskrities LKP komiteto partinių organizacijų sudėtį 1947 m. sausio 1 dienai, *LYA. LKP DS*, f. 1771, ap. 9, b. 316, l. 9.

31 Ataskaitos apie LSSR miestų ir apskričių LKP komitetų partinių organizacijų sudėtį 1947 m. sausio 1 dienai, ten pat, l. 1–34.

tokios padėties sovietinei valdžiai buvo sunku įgyvendinti užsibrėžtus planus, pavyzdžiui, regione gerokai strigo žemės ūkio kolektyvizacija. Todėl siekdami sovietizuoti lenkus Lietuvos SSR valdžios atstovai panaudojo gimtosios kalbos veiksni, į kaimo gyventojus lenkus kreipdamiesi lenkų kalba. 1951 m. iš Maskvos į Vilnių atsiųstas V. Vidmontas [„lenkų reikalų koordinatorius“ – V. S.] pažymėjo tokios politikos rezultatyvumą. Anot jo, Šalčininkų rajonas išsiveržė iš atsilikimo, nes kolūkiečiai patikėjo kolūkais, rajono partijos komitetas prie vietinių gyventojų sugebėjo priėti vykdydamas darbą jų gimtąja kalba³². Tačiau, kita vertus, lenkų bendruomenėje padėjo įsitvirtinti stereotipui, – kad tik sovietinės valdžios atstovai rusai ir centrinė SSRS valdžia gali užtikrinti stabilią lenkų padėtį ir apginti nuo „blogų lietuvių“.

RYTŲ IR PIETRYČIŲ LIETUVOS LENKŲ PADĖTIES SPECIFIŠKUMAS

Jau buvo minėta, kad Rytų ir Pietryčių Lietuvoje gyventojų daugumą sudarė ne titulinės tautos atstovai (lietuviai), bet lenkai. Jų padėtis XX a. 6-ojo dešimtmečio pradžioje sustiprėjo. Tam įtakos turėjo lenkų bendruomenės laikysena. Lenkų aktyvi ir Lietuvos valdžiai oponuojanti pozicija, pasireiškianti kai kurių respublikinės valdžios sprendimų ignoravimu (pvz., lietuviškų ar rusiškų mokyklų boikotas), savo pozicijos pristatymu aukščiausiajai SSRS vadovybei aplenkiant respublikinę (raštai, delegacijų siuntimas į Maskvą) davė tam tikrų teigiamų rezultatų. Vienas lenkų bendruomenės narys savo tautiečių pastangas apibūdino taip: „Dėl leidimo [veikti lenkų mokykloms – V. S.] į Maskvą netgi važiavo delegacija. <...> jie [lenkai – V. S.] nesileido įbauginami ir nuvažiavo į patį pragarą [Maskvą – V. S.] ir iškovojo sau teisę mokytis gimtąja lenkų kalba“³³. Maskvoje taip pat palankiai lenkams buvo išspręsti kiti klausimai, kaip antai dėl patalpų lenkų ansambliui.

32 Nemenčinės rajono partijos komiteto 1956 02 14 plenumo posėdžio protokolas, *LYA. LKP DS*, f. 3637, ap. 14, b. 4, l. 9.

33 E. Nowicka-Rusek, *Polacy czy cudzoziemcy? Polacy za wschodnią granicą*, Kraków, 2000, s. 94–95.

Užtarimo ieškojęs Vilniaus lenkas Marianas Vojtkevičius prisiminė: „Ji [įtaringa SSRS gyvenusi lenkų komunistė Wanda Wasilewska – V. S.] nusivedė mane į vieną iš kabinetų. Ten sėdinčiam vyrui mane pristatė: „Pone, Edmundai, tai jūsų tautietis iš Vilniaus, padėk jam“. Jis padavė ranką <...> ir pridūrė: „Turėjai, ponas, laimės susipažinti su Wanda Wasilewska. Grįžkite į namus, reikalas bus sutvarkytas pozityviai.“³⁴

Kitas svarbus veiksnys buvo šio regiono gyventojų lenkų etninės savimonės lygis. Rytų ir Pietryčių Lietuvoje lenkams didesnių klausimų dėl tapatybės nekilo. Kitokia padėtis susiklostė Baltarusijoje: čia riba tarp lenkiškumo ir baltarusiškumo nebuvo labai aiški, vyravo kalbinis panašumas. Tuo naudodamasi Baltarusijos sovietinė valdžia „trynė“ lenkų tapatybę. Šis tikslas buvo greitai įgyvendintas administracinėmis priemonėmis ir dokumentuose lenkai paversti baltarusiais. Kita vertus, norėdami pagerinti socialinę padėtį ar pasiekti karjeros Baltarusijos lenkai turėjo pereiti prie rusų kalbos ir perimti sovietinę kultūrą, o to rezultatas buvo asimiliacija. Sovietmečio pabaigoje tik 13 proc. Baltarusijos lenkų gimtąja nurodė lenkų kalbą³⁵.

Lenkų bendruomenės Ukrainoje, Baltarusijoje ir Lietuvoje labai susilpnino neabejotiną neigiamą įtaką jų tapatybėms darantys pokyčiai dėl 1944–1947 m. migracijos į Lenkiją. Migracijos metu iš minėtų respublikų išvyko labiausiai išsilavinę, etninei veiklai angažuoti asmenys, inteligentija. Nelikus tapatybės puoselėtojų, lenkų asimiliaciniai procesai gerokai paspartėjo.

Be subjektyvių veiksnių, Rytų ir Pietryčių Lietuvos lenkų išskirtinumi neabejotiną įtaką turėjo objektyvus veiksnys – Vilniaus įtaka. Vilnius ne tik išsaugojo reikšmingo praeities lenkų kultūros centro įvaizdį, bet ir tapo naujojo sovietinio SSRS lenkų kultūros centro kūrimo vieta. Čia buvo įkurtos lenkiškos mokslo institucijos, atsirado lenkų vadovėlių ir grožinės lite-

34 H. Jotkiałło, Gdyby zniknął nagle śmiech i żart, *Magazyn Wileński*, 2001, nr 3, s. 11.

35 J. Darski, *Białoruś. Historia, współczesność, konflikty narodowe*, Warszawa, 1992, s. 74.

ratūros leidyklos, spaudos leidybos centras. Maskvos valdžios sprendimu XX a. 6-ojo dešimtmečio pradžioje iš Ukrainos į Vilnių buvo perkelta lenkų vadovėlių leidyba.

Vilnius traukė lenkus darbininkus ir inteligentus iš Baltarusijos, Ukrainos, Latvijos ir iš kitur. Ypač šiuo požiūriu išsiskyrė Baltarusija, kurios pasienio sritys, vaizdžiai tariant, buvo Vilniaus krašto kadru „aruodas“, reikiamu momentu užpildydavęs laisvas darbo vietas. Rytų ir Pietryčių Lietuvos lenkų bendruomenė savotiškai silpnino Baltarusijos lenkus, nes perviliojo dalį lenkų inteligentų. Vilniaus krašto partinės ar administracinės valdžios atstovai kaimyninėje respublikoje ieškojo žemės ūkio, pramonės, švietimo specialistų. Pavyzdžiui, iš Gardino srities atvyko 40 lenkų mokytojų, apie 30 asmenų mokėsi Vilniuje lenkų mokytojų kursuose³⁶. Neatsitiktinai šie žmonės kėlėsi į Lietuvą 1949–1952 m. Tada Baltarusijoje panaikinus lenkiškas mokyklas, jie darbą rado Eišiškių, Naujosios Vilnios, Šalčininkų rajonuose. 1953 m. Naujojoje Vilnioje pradėjęs veikti mokytojų institutas irgi pritraukė daug lenkų jaunimo iš Baltarusijos. Pats mokyklos direktorius Vlodziemiežas Čėčotas iki atvykdamas į Lietuvos SSR 1951 m. buvo vienas iš Baltarusijos Molodečno srities švietimo skyriaus vadovų ir pedagogų. Toks migracijos srautas nenutrūko per visą sovietmetį. 1989 m. Lietuvos statistiniai šaltiniai fiksavo, kad apie 30 tūkst. Lietuvoje gyvenusių lenkų buvo gimę Baltarusijoje, daugiau kaip 2 tūkst. – Rusijoje, per 1 tūkst. – Ukrainoje³⁷.

Nors lenkai iš Baltarusijos ar Ukrainos sustiprino Lietuvos lenkų pozicijas, tačiau tų respublikų lenkų bendruomenės neteko dalies etninės tapatybės puoselėtojų, dėl to tenyškščiai lenkai sparčiau asimiliavosi.

LENKIJOS LIAUDIES RESPUBLIKOS ĮTAKA SSRS LENKŲ PADĖČIAI

SSRS lenkų padėčiai įtakos turėjo dar vienas veiksnys. Tai buvo Lenkijos Liaudies Respublikos (LLR) valdžios ir visuomenės lūkesčiai dėl SSRS,

36 V. Stravinskienė, *Tarp gimtinės...*, p. 60; *Polskie uczenie. Wspomnienia Antoniego Jankowskiego*, Wilno, 2010, s. 30.

37 *Lietuvos gyventojų tautinė statistika*, Vilnius, 1992, p. 17.

tarp jų ir Vilniaus krašte, likusių lenkų. Nagrinėjamu laikotarpiu Ukrainos, Baltarusijos ir Lietuvos ryšiai buvo sudedamoji SSRS ir LLR santykių dalis. Tačiau kitaip negu kitos dvi respublikos, sovietinės Lietuvos valdžia tiesioginius ryšius su Lenkija palaikė tik pirmaisiais pokario metais, kai reikėjo spręsti lenkų perkėlimo į Lenkiją klausimus.

1948–1953 m. Lietuvos ir Lenkijos atstovai tiesioginių ryšių praktiškai nepalaikė. Visi klausimai buvo sprendžiami per SSRS užsienio reikalų ministeriją. Kur slėpėjo skirtingo požiūrio į vakarines sovietines respublikas priežastis? Galima kelti prielaidą, kad dėl Lietuvos gyventojų priešinosi sovietizacijai, jų ryšių su Vakarais sovietinė valdžia nepasitikėjo Lietuva, todėl ribojo bet kokius ryšius su kaimynine Lenkija.

LSSR lenkų padėties pokyčiai nagrinėjamu laikotarpiu sietini su Wandos Wasilewskos asmenybe. Ji, į SSRS (Ukrainą) iš Lenkijos atvykusi Antrojo pasaulinio karo pradžioje, aktyviai dalyvavo komunistinėje veikloje, tačiau, kitaip nei kiti lenkai komunistai, po karo liko gyventi Ukrainoje. Jos asmeninė pažintis su J. Stalinu ir kitais aukštais sovietiniais pareigūnais, įtakinga padėtis padėjo pasiekti SSRS lenkams teigiamų rezultatų. Savo prisiminimuose ji rašė domėjusis SSRS gyvenusių lenkų, kurie dėl pokario sunkumų negalėjo iš karto grįžti į Lenkiją, reikalais³⁸. Ji rūpinosi ir Lietuvoje gyvenančiais lenkais, kad jie be kliūčių išvyktų į Lenkiją, tuo klausimu ne kartą kreipėsi į Maskvą³⁹. Vilniaus lenkų reikalais ji rūpinosi 1948–1950 m., dėl jų rašė aukštam sovietiniam pareigūnui⁴⁰. Gaila, bet laiškas neišliko, todėl lieka nežinoma, konkrečiai dėl ko buvo kreiptasi. Galima kelti prielaidą, kad palankaus sprendimo prašyta arba dėl lenkų migracijos į Lenkiją, arba dėl

38 W. Wasilewska, *O wolną i demokratyczną. Wybór artykułów, przemówień i listów*. Warszawa, 1965, s. 163.

39 Wspomnienia Wandy Wasilewskiej, *Archiwum ruchu robotniczego*, t. VII, Warszawa, 1982, s. 416.

40 Wandos Wasilewskos birželio 4 d. laiškas [metai nenurodyti, turėtų būti 1948–1950 – V. S.], *Lenkijos užsienio reikalų ministerijos archyvas* (toliau – LURMA), f. 27, ap. 11, b. 176, l. 1. Adresato pavardės nustatyti nepavyko, bet tai galėjo būti kažkas iš J. Stalino aplinkos.

lenkų švietimo. Šie klausimai kaip tik tada labiausiai jaudino lenkų visuomenę Lietuvoje, juolab kad kai kurių Lietuvos lenkų įsitikinimu, būtent po W. Wasilewskos prašymo J. Stalinui Lietuvoje lenkiškos mokyklos galėjo veikti be kliūčių⁴¹. Neatmestina, kad lenkiško švietimo Lietuvoje klausimai SSRS švietimo ministerijoje galėjo būti aptarti stalinizmo pabaigoje, kai SSRS 1952–1953 m. lankėsi Lenkijos švietimo ministro Witoldo Jarosińskiego vadovaujama delegacija ir mokytojų grupė⁴².

Vilniaus krašto lenkai užtarimo ieškojo ir savo padėtimi skundėsi Lenkijos Liaudies Respublikos prezidentui Bolesławui Bierutui⁴³. Todėl Lenkijos valdžia vienaip ar kitaip turėjo reaguoti. Antai 1948 m. pradžioje Maskvoje apsilankiusi Lenkijos ministro pirmininko Józefo Cyrankiewicziaus vadovaujama delegacija iškėlė internuotų ir areštuotų lenkų sugrįžimo į Lenkiją klausimą⁴⁴. SSRS vadovybė iš dalies atsižvelgė į šį prašymą ir sutiko išleisti keletą tūkstančių asmenų, tarp kurių buvo Vilniaus krašto lenkų.

IŠVADOS

Pirmaisiais pokario metais dėl griežtos centralizacijos ir aukščiausių sovietinės valdžios institucijų vykdomos politikos lenkų padėtis vakariniuose SSRS pakraščiuose buvo vienoda. Siekdama tų teritorijų homogeniškumo ir etninio stabilumo SSRS valdžia organizavo buvusių Lenkijos piliečių lenkų ir žydų perkėlimą į Lenkiją. Ukrainoje šį tikslą pavyko įgyvendinti efektyviausiai: dauguma lenkų išvyko į Lenkiją, Vakarų Ukrainoje liko tik lenkiškos salos (Lvove, Drohyčine ir kt.). Baltarusijoje ir Lietuvoje lenkų padėtis pakito

41 A. Nowakowska, Z. Wóycicka, *Etniczna polityka komunistów. Dwa casusy*, Warszawa, 2010, s. 170.

42 Lenkijos ambasados Maskvoje raportas Nr. 12 apie darbą 1952 m. gruodžio mėn., *LURMA*, f. 7, ap. 4, b. 32, l. 340; Lenkijos ambasados Maskvoje raportas Nr. 2 apie darbą 1953 m. vasario mėn., ten pat, b. 33, l. 10.

43 1947 02 21 Vilniaus apskrities MVD skyriaus viršininko papulk. Urušadžės raštas LSSR MVD sekretoriato viršininko pavaduotojui Goldbergui, *LYA*, f. V-33, ap. 1, b. 3, l. 14.

44 Lenkijos ambasadoriaus Maskvoje Mariano Naszkowskio ataskaita apie darbą 1948 m., *LURMA*, f. 27, ap. 9, b. 144, l. 22.

ne taip radikaliai – į Lenkiją išvyko apie 50 proc. pageidaujančiųjų, kadangi šių respublikų valdžios atstovai, atsižvelgdami į ūkinius interesus, vykdė diferenciacines priemones. Jų pasekmė – kaimo gyventojai lenkai ir toliau etniškai vyravo abipus Lietuvos SSR ir Baltarusijos SSR sienos. Dėl radikalų centrinės sovietinės valdžios sprendimų lenkų bendruomenė Vakarų Ukrainoje per keletą metų buvo dezorganizuota, o Vakarų Baltarusijoje ir Lietuvoje – jų natūrali raida pristabdyta.

Baltarusijoje ir Ukrainoje dėl vidinių lenkų bendruomenių veiksmų (nepalankaus teritorinio išsidėstymo, bendruomenių dezorganizacijos) lenkų sovietizavimas vyko sklandžiai. Lietuvoje lenkų sovietizacija strigo dėl lenkų bendruomenės pozicijos – antisovietiško, narių aktyvumo, skirtingos kultūrinės atminties ir pan. Todėl sovietinis režimas stengėsi palaikyti Lietuvos SSR lenkų tapatybę, turėdamas tik vieną tikslą – jų sovietinį indoktrinavimą, kuris buvo būtinas sovietinės tapatybės (sovietinės liaudies) sukūrimui.

Nagrinėjamu laikotarpiu Lenkijos Liaudies Respublikos valdžios ir visuomenės dėmesys SSRS lenkams (ypač pirmaisiais pokario metais) neabejotinai veikė sovietinės valdžios nuostatas lenkų atžvilgiu, o SSRS gyvenančių įtakingų lenkų komunistų ryšiai Maskvoje padėjo išspręsti dalį Rytų ir Pietryčių Lietuvos krašto lenkų problemų.

Svarbiausi sprendimai LSSR lenkų klausimu buvo priimami Maskvoje. Jos sprendimu nuo XX a. 6-ojo dešimtmečio pradžios Rytų ir Pietryčių Lietuva tapo visų SSRS lenkų „centru“, t. y. buvo steigiamos specializuotos lenkiškos mokymo įstaigos, pradėta leisti spauda lenkų kalba, plėtojama kultūrinė, švietimo veikla. „Lenkų klausimo“ Lietuvoje kuravimas buvo patikėtas iš Maskvos atsiųstam asmeniui, smarkiai besiangaužojančiam tam darbui. Regimybė, kad centrinė SSRS valdžia rūpinasi lenkų interesais, padėjo susiformuoti požiūriui, kad rusai yra lenkų gynėjai nuo „blogų lietuvių“, kad tik Maskvos padedami lenkai turi mokyklas, spaudą, knygas. LSSR lenkų bendruomenės padėtį sovietmečiu taikliai apibūdino vienas iš jos narių: „Buvo tokia gera situacija, kad turėjome tam tikrą komfortą, kad turėjome mokyklą, savo laikraštį, kad taip pat turėjome galimybes įsi-

gyti netgi aukštąjį mokslą gimtąja kalba Pedagoginiame Universitete, kur buvo ugdomi pedagogai lenkų mokykloms. Visa tai lėmė, kad lenkai jau-tėsi labiau užtikrinti ir jų pozicija buvo kur kas tvirtesnė negu Baltarusijoje ar netgi Ukrainoje⁴⁵.

LITERATŪROS ŠARAŠAS:

CIESIELSKI, Stanisław; HRYCIUK, Grzegorz; SREBRAKOWSKI, Aleksander. *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*. Toruń, 2003. 508 s.

DARSKI, Józef. *Białoruś. Historia, współczesność, konflikty narodowe*. Warszawa, 1992. 105 s.

DÖNNIGHAUS, Viktor. *Minderheiten in Bedrängnis. Sowjetische Politik gegenüber Deutschen, Polen und anderen Diaspora-Nationalitäten 1917–1938*, München. 2009. 706 S.

EBERHARDT, Piotr. *Polska ludność kresowa. Rodowód, liczebność, rozmieszczenie*. Warszawa, 1998. 241 s.

EBERHARDT, Piotr. *Przemiany narodowościowe na Białorusi*. Warszawa, 1994. 181 s.

GŁOWACKI, Albin. *Sowieci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939–1941*. Łódź, 1998. 695 s.

IWANOW, Mikołaj. *Polacy – pierwszy naród ukarany: Polacy w Związku Radzieckim 1921–1939*. Warszawa, Wrocław, 1991. 399 s.

IWANOW, Mikołaj. *Polacy – pierwszy naród ukarany: stalinizm wobec polskiej ludności kresowej (1921–1938)*. Warszawa, 1991.

JOTKIAŁO, Halina. Gdyby zniknął nagle śmiech i żart. *Magazyn Wileński*, 2001, nr 3, s. 9–11.

KRASOWSKA, Helena. *Mniejszość polska na południowo-wschodniej Ukrainie*. Warszawa, 2012. 435 s.

KUPCZAK, Janusz. *Polacy na Ukrainie w latach 1921–1939*. Wrocław, 1994. 358 s.

45 E. Nowicka-Rusek, Polacy czy cudzoziemcy..., s. 94–95.

Lietuva 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija. 2 patais. ir papild. leid. Vilnius, 2007. 719 p.

Lietuvos gyventojų tautinė statistika, Vilnius, 1992.

Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis. Vilnius, 2013. 399 p.

LISIEWICZ, Janina. Dziekan. *Magazyn Wileński*, 1997, nr 3–4, s. 5–6.

MIKŁASZEWICZ, Irena. Geneza mitu o polonizacji Wileńszczyzny w okresie sowieckim. *Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy*. Wilno, 2013, t. 12, s. 15–23.

NOWAKOWSKA, Agnieszka; WÓYCICKA, Zofia. *Etniczna polityka komunistów. Dwa casusy*. Warszawa, 2010. 244 s.

NOWICKA-RUSEK, Ewa. *Polacy czy cudzoziemcy? Polacy za wschodnią granicą*. Kraków, 2000. 284 s.

POCIUS, Mindaugas. Sovietų režimo nacionalinės politikos bruožai Lietuvoje 1944–1953 m. *Genocidas ir rezistencija*, 2010, nr. 2, p. 55–78.

Polskie uczenie. Wspomnienia Antoniego Jankowskiego. Wilno, 2010. 319 s.

Przemiany narodowościowe na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej 1931–1948. Toruń, 2004. 350 s.

ROGUT, Dariusz. *Polacy z Wileńszczyzny w obozach sowieckich „sarato-wskiego szlaku” (1945–1949)*. Toruń, 2003. 415 s.

SIMON G., Instrumente der Sowjetisierung in den annektierten westlichen Gebieten der Sowjetunion 1939–1950. In *Sowjetisches Modell und nationale Prägung: Kontinuität und Wandel in Ostmitteleuropa nach dem Zweiten Weltkrieg*, Marburg/Lahn, 1991. S. 13–20.

SREBRAKOWSKI, Aleksander. *Polacy w Litewskiej SSR 1944–1989*. Toruń, 2001. 392 p.

STRAVINSKIENĖ, Vitalija. Lenkų švietimas Rytų ir Pietryčių Lietuvoje: 1944 m. antra pusė – 1947 m. *Istorija*, 2011, nr. 2, p. 14–23.

STRAVINSKIENĖ, Vitalija. Lietuvių ir lenkų santykiai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje: 1944 m. antra pusė – 1953 m. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2007–2, Vilnius, 2008, p. 85–102.

STRAVINSKIENĖ, Vitalija. Lietuvos lenkų teritorinis pasiskirstymas ir skaičiaus kaita (1944 m. antrasis pusmetis – 1947 metai). *Lituanistica*, 2005, nr. 4, p. 13–27.

STRAVINSKIENĖ, Vitalija. Rytų ir Pietryčių Lietuvos lenkų mokyklos: 1947–1959 metai. *Lietuvos istorijos metraštis, 2011–1*, Vilnius, 2012, p. 81–95.

STRAVINSKIENĖ, Vitalija. *Tarp gimtinės ir tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959 m.)*. Vilnius, 2011. 510 p.

STREIKUS, Arūnas. Sovietų režimo pastangos pakeisti Lietuvos tautinį identitetą. *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr. 1, p. 7–30.

SZUMSKI, Jan. *Sowietyzacja Zachodniej Białorusi 1944–1953. Propaganda i edukacja w służbie ideologii*. Kraków, 2010. 362 s.

TOKĆ, Siarhiej. Zmiany struktury narodowosciowej na pograniczu białorusko-polskim w BSRR (1945–1959). *Białoruskie Zeszyty Historyczne, Беласток, 2004–21*, Беласток, 2004–21, s. 117–132.

Umsiedlung der Polen aus den ehemaligen polnischen Ostgebieten nach Polen in den Jahren 1944–1947. Marburg, 2006. 669 S.

WASILEWSKA, Wanda. *O wolną i demokratyczną. Wybór artykułów, przemówień i listów*. Warszawa, 1985. 167 s.

WINNICKI, Zdzisław. *Szkice kojdanowskie: Kojdanowsko-Polski Region narodowościowy w BSSR*. Wrocław, 2005. 128 s.

WINNICKI, Zdzisław. *Szkice i obrazki zaniemeńskie*. Wrocław, 1999. 450 s.

Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki 1939–1959. Atlas ziem Polski. Warszawa, 2009. 240 s.

WNUK R., Recent Polish Historiography on Polish-Ukrainian Relations during World War II and its Aftermath. Prieiga per internetą: <<http://ecccolumbia.edu/files/eccc/images/wnuk-1.pdf> > [žiūrėta 2014 m. kovo 20 d.].

Wspomnienia Wandy Wasilewskiej, *Archiwum ruchu robotniczego*, t. VII. Warszawa, 1982, s. 339–432.

ВЯЛИКИ, Анатол. *Біларуś-Польшча u XX стагоддзi. Невiдомая рэпатрыяцыя. 1955–1959 г.г.* Minsk, 2007.

ВЯЛИКИ, Анатолий. *На раздарожжы. Беларусы i палякi ў час перасялення (1944–1946 гг.)*, Мінск, 2005. 319 с.

ІЛЮШИН, Ігор. Українська Повстанська Армія і Армія Крайова: Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.). Київ, 2009. 399 с.

ЛАТЫШ, Юрий. *Украина в годы послевоенного восстановления (1944–1953)*. Киев, 2011. 204 с.

Польско-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА, т. 1, Львів, 2011. 792 с.

**ON THE ISSUE OF THE EXCEPTIONAL SITUATION OF
LITHUANIAN POLES: THE SOVIET ETHNIC POLICY IN
LITHUANIA (1944–1953)**

The article based on the case of the Lithuanian Polish community deals with the Soviet national policy during the Stalin years (1944–1953). In order to find out whether the situation of the Lithuanian Poles during the period was exceptional, their situation is compared with the situation of Poles in neighbouring Soviet republics (Belarus, Ukraine). Attention is focused on the western areas in Belarus and Ukraine as well as eastern and south-eastern parts of Lithuania that were incorporated into Poland between the First and Second World wars.

During the first post-war years, the Soviet national policy concerning the Poles was the same due to the strict centralisation and goals to be achieved (the homogeneity and ethnic stability of the western parts of the USSR). In order to implement these goals in 1944–1947 the Soviet leadership arranged the resettlement of the former Polish citizens of Polish and Jewish origin in Poland. The result of the migration process in the case of Ukraine was almost complete disappearance of the Polish community. In the case of Belarus or Lithuania the Poles' situation did not change so radically, therefore the natural development of the Polish communities in Western Belarus and Lithuania was only slowed down.

In the cases of Belarus or Ukraine due to the inner factors of the Polish communities (unfavourable territorial location, etc.) the Poles' sovietisation went smoothly. In the case of Lithuanian Poles sovietisation was hindered (due to the position of the Polish community – anti-sovietism, active community members, different cultural memories etc.). Therefore, the Soviet regime took measures to promote Polish identity in Soviet Lithuania with

only one goal – Soviet indoctrination that is necessary to create Soviet identity (Soviet people).

The attention the authorities and society of the Polish People's Republic to the Poles in the USSR (especially during the first post-war years) undoubtedly influenced the Soviet authorities' attitude to the Poles while the links of influential Polish communists with Moscow helped to solve some of the issues of the Poles in the eastern and south-eastern parts of Lithuania.

The decision of the highest power structures of the USSR was to stabilise the Poles' situation in Soviet Lithuania at the beginning of the 1950s. Eastern and south-eastern Lithuania was turned into a "centre" of all the Poles of the Soviet Union; life there was coordinated by a Moscow representative. The semblance that the Soviet central authorities were concerned with the Poles' interests helped to form and consolidate the stereotype that the Russians defended the Poles from "bad Lithuanians" and only thanks to Moscow aid the Poles had their own schools, press, and books.